

SAYYID QOSIMIYNING “MAJMA’ UL – AXBOR” ASARI YARATILISHI VA KOMPOZITSIYASI

Abduraxmonova Asilabonu Alisherovna

TISU talabasi.

Norkulova Shaxnoza Tulkinovna

ilmiy rahbar. TISU dotsenti (PhD)

e-mail: norqulovashaxnoza8@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14245105>

Annotatsiya. Maqolada Sayyid Qosimiyning “Majma’ ul- axbor” dostoni va uning mazmuniy halqasi, tarbiyaviy ahamiyati masalalariga urg’u beriladi. “Majma’ ul- axbor” asari an’anaviy muqaddimotlar bilan ibtido topishi, unda “Hamd” (Xudo ta’rifi), “Na’t” (Payg’ambar madhi), “Munojot” (Xudodan najot so’rash) kabi tarkibiy qismlar mavjudligi va ularning o’ziga xos janr jihatlarini namoyon etishi xususida fikr yuritilgan.

Tayanch so’z va iboralar: Sayyid Qosimiy, “Majma’ ul- axbor”, an’anaviy muqaddimotlar, hikoyatlar, aruzning sare’ bahri, Nizomiy Ganjaviy, Haydar Xorazmiy, “Maxzan ul – asror” asari.

CREATION AND COMPOSITION OF SAYYID QASIMI'S WORK "MAJMA'UL- AKHBAR".

Abstract. The article focuses on the issues of Sayyid Qasimi's epic "Majma ul-akhbar", its content and educational value. "Majma ul-akhbar" begins with traditional prefaces such as "Hamd" (blessing of God), "Nat" (praise of the Prophet), "Munojot" (request for salvation from God), the existence of components and discusses their manifestations in specific genre aspects.

Key words and phrases: Sayyid Qasimi, "Majma ul-akhbar", traditional introductions, stories, bahr as-Sari of the metrical versification of Aruz, works of Nizami Ganjavi, Haydar Khorezmi, "Makhzan ul-asror".

СОЗДАНИЕ И КОМПОЗИЦИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЯ САЙИДА КАСИМИ «МАДЖМАУЛЬ-АХБАР».

Аннотация. В статье акцентируются вопросы эпоса Сайида Касими «Маджма ул-ахбар», его содержания и воспитательного значения. «Маджма ул-ахбар» начинается с традиционных предисловий, таких как Хамд» (благословение Бога), «Нат» (восхваление Пророка), «Муноджот» (просьба о спасении у Бога), существования компонентов и обсуждаются их проявления в конкретных жанровых аспектах.

Ключевые слова и выражения: Сайид Касими, «Маджма ул-ахбор», традиционные вступления, рассказы, бахр (размер) ас-Сари метрического стихосложения Аруз, работы Низами Гянджеви, Хайдара Хорезми, «Махзан уль-асрор».

Sayyid Qosimiyning “Majma’ ul- axbor” dostoni H. Sulaymonov tomonidan keltirilgan qo‘lyozmada birinchi asar bo‘lib, u yo‘qolgan deb taxmin qilinayotgan 1- 29 varaqlardan so‘ng ya‘ni 30 b – 66 b varaqlarida joylashgan. 30 a betining yuqori chap burchagida “Masnaviy” Majma’ ul- axbor” birinchi juzvi Nizomiyning “Maxzan ul – asror” i vaznida yozilgan” degan so‘zlar bor. Uning pastrog‘ida Rizo kutubxonasining muhri bosilgan. Asar matni juda nafis, turli ranglar va oltin suvi yuritilgan unvondan so‘ng, an‘anaviy madhiya bilan boshlanadi.

Sayyid Qosimiyning o‘zi asarni Haydar Xorazmiyning “Maxzan ul – asror” asarining erkin tarjimasini deydi. Haydar Xorazmiyning “Maxzan ul – asror” dostoni tuzilishi hamda janr xususiyatiga ko‘ra, Nizomiy Ganjaviy masnaviysiga juda yaqin turadi. Har ikkala doston ham falsafiy – ta‘limiy mohiyat kasb etib, aruzning sa‘re bahrida yozilgan. Haydar Xorazmiyning dostoni Nizomiy Ganjaviy dostonidan hajman kichik. Doston 639 baytdan iborat bo‘lib, 23 bobdan tashkil topgan. Asarning dastlabki 7 fasli an‘anaviy muqaddimaviy boblardir. Dostonning asosiy qismi 16 bobni o‘z ichiga oladi. Ularda ma‘viza (pand – nasihat), maqolat va hikoyatlar mavjud.

Haydar Xorazmiy Nizomiy Ganjaviydan farqli o‘laroq, dostonda avval hikoyat, undan keyin shu hikoyatdan kelib chiqadigan xulosa va fikrlarni umumlashtiradi. Maqolat va hikoyatlarning mavzu doirasi ancha keng bo‘lib, ularning ba‘zilari o‘xshash, ba‘zilari tamoman yangidir. Ulardan farqli ravishda, Sayyid Qosimiy o‘zining hikoyatlarida avval Sarsuxan (so‘z boshi) dan keyin shunga mos hikoyat keltiriladi. S. Qosimiyning “Majma’ul- axbor” dostoni Sulton Abu Said Mirzo (1451 –1469) bag‘ishlagan madhiyadan oldin an‘anaviy boblar mavjud.

S. Qosimiy merosi tarkibidagi birinchi doston “Majma’ ul-axbor” bo‘lib, bu asar shoir yashagan davr hukmdori Amir Temurning nabirasi Sulton Abu Sa‘id Mirzoga bag‘ishlangan. Doston ikki kirish va asosiy qismdan iborat. “Kirish” o‘z navbatida besh bobni o‘z ichiga oladi: “Hamd” (Xudoga bag‘ishlangan), “Na‘t” (Muhammad payg‘ambarga munajat), Kitobning yozilish sababi bobi, Sulton Abu Sa‘id Mirzoga bag‘ishlangan madhiya va Tamsil (misol).

Asosiy qism o‘n sakkiz Sar Suxan (So‘z boshi) va har biriga keltirilgan bittadan o‘n sakkizta hikoyatdan iborat. Sayyid Qosimiy o‘z davrining yetuk shoiri sifatida e‘tirof etilishi lozim, bunga bir qancha sabablar bor. Avvalo, shoir o‘z davridagi an‘anaviy yo‘nalish bo‘yicha asarni “Xamsa” dostonlarining an‘anasiga muvofiq, aruzning sa‘re bahrida yozadi.

Ikkinchidan, shoir bu asarni yozishda Haydar Xorazmiyning “Maxzan ul – asror” iga nazira tarzda yozdim – deya ta’kidlaydi. Ushbu asarni o’rganishning dolzarbligi yana shundan iboratki, garchi an’anaviy yoki nazira tarzida yozilgan bo’lsada, shoir o’z nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda har bir hikoyatni bir so’z boshi bilan mustahkamlaydi. Hikoyatlarning badiiyligi, so’z o’yinlarining va badiiy san’atlarning qo’llanilishi shoirning yuksak iste’dod egasi ekanligini isbotlaydi.

Biz o’rganmoqchi bo’lgan Sayyid Qosimiyning “Majma’ ul – axbor” (Xabarlar majmui) asari –ushbu asar o’z tarkibiga hamd, na’t, kitobning yozilish sababi, shoirning o’z ahvoli haqidagi bayon, Sulton A’zam Abu Said Mirzo madhiyasi va misol, “Og’ozi kitob” va “Fi tamsil” bo’limlari 18 ta hikoyat va shunga monand 18 ta sarsuxan (so’zboshi) kiritilgan bo’lib, XV asr xalq hayoti, shoirning ijtimoiy ahvoli, asarning yozilishiga sabab bo’lgan voqealarni o’z ichiga oladi. Sayyid Qosimiy ijodining o’rganilishi avvalo, B. Qosimxonovning “Sayyid Qosimiyning adabiy didaktik dostonlari”, B. Qosimxonovning “Sayyid Qosimiy. Masnaviylar majmuasi” nomli asarida yaqindan tanishishimiz mumkin. Ushbu asari orqali Sayyid Qosimiy o’z asari orqali xalq hayotini va o’zining ma’naviy, 16 moddiy ahvolini bayon qilar ekan, shoirning asari kech topilish sababini tushungandek bo’lamiz. Aynan o’ziga xosliklardan biri shoir “Og’ozi kitob” bo’limigacha o’z taxallusini keltiradi. Bu ham shoirning o’ziga xos uslubi deyish mumkin.

Asarning yozilish sababi va o’z ahvoli bo’limida shoir o’z ahvolini shunday bayon etadi.

Ojizu bechoravu sargashtamen. Xuni dilu diydag’a og’ushtamen. Hamnafasim dardu dilu ohi sard, Xuni jigar munisimu ro’yi zard. Asardagi hikoyatlarning mavzu ko’lami, mazmundorligi jihatdan boshqa asrlarga o’xshab ketsa-da ammo o’ziga xos yo’nalishi bor. Asarda shoir o’z fikrini kitobxonga yetkazish uchun turli majoziy o’xshatishlar, maqollar, she’riy san’atlar badiiyatidan foydalanadi.

Asar haqida umumiy tasavvurga ega bo’lish uchun, hikoyatlar mundarijasini havola etishni lozim topdik: 1. So’zboshi ko’ngil haqida bo’lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Ibrohim Payg’ambar” ilova qilinadi. 2. So’zboshi muruvvat haqida bo’lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Shayx Shibliy” ilova qilinadi. 3. So’zboshi rostlik haqida bo’lib, unga mos ravishda - So’zboshi “Hikoyati Shayx Junayd” ilova qilinadi. 4. So’zboshi haqida bo’lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Shayx Baxlul” ilova qilinadi. 5. So’zboshi faqirlik haqida bo’lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Zohid va Fosiq” ilova qilinadi. 6. So’zboshi xizmat haqida bo’lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Sulton Muhammad G’oziy” ilova qilinadi. 7. So’zboshi dunyoning bevafoqligi haqida bo’lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Shoh Jamshid” ilova qilinadi. 8. So’zboshi mol – davlatning omonatligi haqida bo’lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Fariduni Farrux” ilova qilinadi. 9. So’zboshi adolat haqida bo’lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Shoh Qubod” ilova qilinadi. 10.

So‘zboshi tasavvuf ahli haqida bo‘lib, unga mos ravishda - “Rishta kasaliga muhtalo bo‘lgan shoh” ilova qilinadi. 11. So‘zboshi qanoat haqida bo‘lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Sheru tulki” ilova qilinadi. 12. So‘zboshi vafodorlik haqida bo‘lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Xojayi Bozargon” ilova qilinadi. 13. So‘zboshi baxillik va xasad haqida bo‘lib, unga mos ravishda - “Hikoyati xoja va gado” ilova qilinadi. 14. So‘zboshi karam haqida bo‘lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Podshohi Yaman” ilova qilinadi. 15. So‘zboshi tama’ haqida bo‘lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Xorun ar – Rashid va Abrobii” ilova qilinadi. 16. So‘zboshi ishq haqida bo‘lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Laylovu Majnun” ilova qilinadi. 17. So‘zboshi saxovat haqida bo‘lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Porado‘z” ilova qilinadi. 18. So‘zboshi himmat haqida bo‘lib, unga mos ravishda - “Hikoyati Iskandar” hikoyatlari keltiriladi. Shoir ularda asosan, ulug‘ shayxlar, ustozlar va mashhur qahramonlarga murojaat qiladi. Bu ham shoir ijodida alohidalik kasb etadi.

Asar kompozitsiyasining yana bir o‘ziga xos tomoni, undagi har bir sarsuxan oxirida aynan hikoyatning davomiga murojaat qilish uchun bitta bayt takrorlanadi: Tolib ersang, naqlu rivoyotg‘a Mustami‘o‘l ushbu hikoyotg‘a deya hikoyatlarni bir – biriga bog‘lab ketadi. 18 Bu ham an‘anaviy yo‘nalish bo‘lib, so‘zboshi oxiridagi baytning takrorlanish holati Sayid Ahmadning “Taashshuqnoma” dostonida ham uchraydi. Ushbu dostonida “So‘zning xulosasi” bo‘limi oxirida quyidagi bayt takrorlanadi: Tahammul yaxshi ishtur pesha qilmoq, Taxayyul birla ham andesha qilmoq. Ya‘ni: Sabrdan yaxshi yo‘qtur pesha qilsam, Bu yo‘lda sabr yo‘q andesha qilsam – tarzda uchraydi. Ushbu misra asarning ikkinchi so‘zboshisining ikkinchi baytida quyidagicha uchraydi: Sabru tahammul o‘zingga pesha qil, O‘tti bu kun ertadin andesha qil, Bu an‘andan shoirning xabardorligi va tatabbu’ qilishi, shoirning yuksak iste’dod egasi ekanligidan dalolat beradi.

Dostondagi hikoyalarni syujet va kompozitsiya jihatidan shartli ravishda ijtimoiy – siyosiy xarakterga ega bo‘lgan hikoyalar, axloqiy – ta’limiy xarakterdagi hikoyalarga bo‘lish mumkin.

Sayyid Qosimiy hikoya janrini masnaviy yo‘lda yozar ekan, o‘zi yashab ijod etgan ijtimoiy hayotning muhim masalalarini yoritishda o‘zi uchun ma’lum mavzular tanlab oldi va ularni asosli ravishda tanqid qildi. U asosan, o‘sha davrda turli ijtimoiy qatlamga mansub kishilar – shohlar, davlat arboblari, olimlar, darvishlar, xalq qahramonlari va xalq og‘zaki ijodida ko‘ptalqin etilgan afsonaviy va tarixiy shaxslarni asosiy qahramon etib oldi. Ushbu qahramonlari orqali shoir o‘sha davrda mavjud barcha salbiy illatlarini tanqid ostiga oldi. “Majma’ ul – axbor” asarining yaratilishi xamsanavislikdagi an‘anaviy birinchi dostonlar tuzilishiga o‘xshaydi, biroq shoir aynan Haydar Xorazmiyning “Maxzan ul – asror” asarining ayni nusxasini emas, shu tipdagi asarlarning yana bir namunasini yaratishga erishdi. Sayyid Qosimiyning “Majma’ ul – axbor” asarini o‘rganar ekanmiz, asosan, pand - nasihat, xalq turmush tarzi, didaktika, ma’viza asosiy mavzu ekanligiga guvoh bo‘ldik.

Bu esa, shoir o'sha davr ijtimoiy hayotini yoritir ekan, uning mohiyatini ochishda alohida yo'ldan borgani, o'zidan oldingi salafarga ergashgan holda, Navoiygacha bo'lgan davr xamsanavislarning ilk dostonlari tipidagi asarini yozdi.